

NAUCZYCIEL I STUDENCI W UJĘCIU INTERAKCYJNYM

Krzysztof Wołodkiewicz

Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu

Abstrakt. W szerokiej problematyce komunikowania się między ludźmi ważne miejsce zajmują interakcje nauczyciel-student. Ich charakter w zasadniczy sposób może determinować osiągnięcia uzyskiwane przez studentów. Pogląd o transakcyjnej naturze interakcji wymaga od osób organizujących proces kształcenia dekonstrukcji paradygmatu o jednokierunkowym procesie komunikacji międzyludzkiej i wniesienia wkładu w stworzenie warunków sprzyjających wzajemności oddziaływań. W pracy przedstawiono współczesną koncepcję komunikowania się i poddano analizie pojęcie interakcji z zastosowaniem odpowiednich przykładów z literatury przedmiotu. Zaprezentowano także wyniki badań opisujące naturę interakcji nauczyciel-student oraz scharakteryzowano kluczowe czynniki determinujące ich przebieg.

Słowa kluczowe: komunikacja, interakcja, grupa, student, nauczyciel, gest, Ja, nadawca, odbiorca, informacja

WPROWADZENIE

W każdej sytuacji edukacyjnej mamy do czynienia z niepowtarzalnymi warunkami determinującymi przebieg relacji nauczyciela ze studentami. Takie czynniki, jak: osobowość tych podmiotów interakcji, ich doświadczenie, wiedza, wzajemne oczekiwania wobec drugiej strony procesu interakcyjnego, a także dynamiczny charakter takiej relacji powodują, że interakcje takie są bardzo złożone i unikatowe. Teren wzajemnych oddziaływań nauczycieli i studentów jest nasycony wielością przekazów informacyjnych werbalnych i niewerbalnych, przebiegających w różnych kierunkach od i do uczestników procesu interakcji, wypełniając jednocześnie przestrzeń pomiędzy nimi. Każdy najmniejszy przejaw zachowania się człowieka możemy rozumieć jako przekaz

informacji. W procesie tym mają miejsce relacje nauczyciel-student, które charakteryzują się permanentnym przekazywaniem i odbieraniem informacji, gdzie każdy z uczestników procesu komunikowania się jest jednocześnie zarówno nadawcą, jak i odbiorcą komunikatu. Każda sytuacja, w której ludzie wzajemnie uczestniczą, wiąże się z przekazywaniem określonych informacji. Wynika stąd konieczność przyjęcia dla dalszych rozważań jednego z podstawowych aksjomatów Paula Watzlawicka, który mówi, że nie można się nie komunikować. Każde działanie, ale także jego brak, ma charakter przekazu informacyjnego. Niepowtarzalny charakter relacji nauczyciela ze studentami, obejmującej aspekt indywidualny oraz grupowy w toku nauczania-uczenia się skłania do zaakceptowania tezy, iż relacje interpersonalne w istotnym stopniu determinują indywidualny sukces każdego studenta. Sukces ów jest w dużej mierze funkcją przebiegających pomiędzy nauczycielem a studentami interakcji.

KOMUNIKACJA A INTERAKCJA

W analizie problematyki komunikowania się między ludźmi badacze posługują się różnorodnymi pojęciami. Dla uniknięcia nieporozumień terminologicznych zostaną wyjaśnione te o kluczowym znaczeniu dla omawianego zagadnienia. Proces komunikacji jest transakcją, czyli dynamicznym procesem, zachodzącym pomiędzy uczestnikami poprzez wzajemne interakcje; w rezultacie partnerzy interakcji wpływają na siebie nawzajem. Komunikacja zależy od zaangażowania partnerów interakcji i nie jest czynnością wykonywaną dla innych, lecz razem z innymi ludźmi. Jest to proces złożony i uwarunkowany wieloma czynnikami. Charakteryzują go następujące właściwości [Adler i in. 2011, s. 9-15]:

- wysyłanie i odbieranie wiadomości zachodzi zazwyczaj równocześnie – partnerzy interakcji są równocześnie nadawcami i odbiorcami wiadomości, stąd istnieje trudność w ustaleniu, czyją wiadomość uznać za odpowiedź,
- znaczenia istnieją w ludziach i pomiędzy ludźmi – każdy rodzaj wiadomości przesyłany partnerowi interakcji jest pozbawiony znaczenia sam w sobie, to człowiek nadaje im znaczenia poprzez wyrażanie i interpretację; dla prawidłowego procesu komunikacyjnego niezbędne jest uzgodnienie wspólnego znaczenia,
- środowisko i szum wpływają na porozumiewanie się – zakłócenia w porozumiewaniu się mogą być wynikiem braku posiadania wspólnych doświadczeń czy kultury, w jakiej wzrastali komunikujący się; natomiast szumem jest wszystko, co utrudnia przekaz i odbiór wiadomości,
- kanał wpływa na zróżnicowanie wiadomości – kanał, jakim jest przekazywana wiadomość determinuje sposób udzielenia odpowiedzi.

W powszechnym przekonaniu pojęcia komunikacja i interakcja funkcjonują jako pojęcia jednoznaczne. Jednakże pomimo pewnych podobieństw posiadają zasadnicze różnice. Dla Rettera [2005] terminy komunikacja i interakcja są odmienne od siebie, a interakcja jest pojęciem szerszym. Autor, działając między ludźmi, czyli interakcję, nie odnosi jedynie do obecnie działającego się właśnie działania, lecz obejmuje także strukturę kontaktów międzyludzkich umożliwiającą takie działania. Oznacza to – pisze Retter [2005, s. 16] – że nie każdy rodzaj interakcji jest jednocześnie komunikacją, ale komunikacja zawsze jest interakcją. Można żyć ze sobą w ciągłej interakcji, stale się nie

komunikując. Komunikacja wiąże się z wolą i koniecznością zrozumienia przekazywanych komunikatów, a owo porozumienie – jak nazywa tę regułę Habermas [1999] – wyrasta z sytuacji w rodzaju „twarzą w twarz”. Interakcja odmiennie od komunikacji nie zawsze jest zdeterminowana pragnieniem wzajemnej wymiany informacji z uwzględnieniem jej rozumienia; chodzi przede wszystkim o istnienie wzajemnej zależności między uczestnikami, którzy mogą się ze sobą komunikować. Literatura przedmiotu definiuje współzależność jako „stan, w którym dwa elementy są ze sobą powiązane i wzajemnie na siebie wpływają” [Morreale i in. 2007, s. 385]. W grupie studenckiej współzależność może przejawiać się w trzech współistniejących wymiarach:

- cel grupy: wspólny cel oznacza wzajemną współzależność,
- zachowanie członków grupy: występuje tutaj współzależność polegająca na tym, że komunikaty przekazywane przez jednostkę wpływające na grupę jednocześnie są zależne od komunikatów wysyłanych przez pozostałych członków grupy,
- kontekst sytuacyjny: ma miejsce, gdy środowisko, w którym grupa funkcjonuje, wpływa na jej działania, z kolei działania grupy wpływają zwrotnie na środowisko.

Każda interakcja odsłania fragment Ja nadawcy, odkrywa je i ujawnia to, kim jesteśmy i kogo określamy jako istoty ludzkie. Istota interakcji polega w tym przypadku na zachowaniu równowagi pomiędzy odkrywaniem naszych różnych Ja wobec innych ludzi. Ujawnianie Ja zachodzi właśnie w interakcji i stanowi „celowy i dobrowolny proces dostarczania innym informacji na temat siebie w sposób uważany za uczciwy i trafny” [Morreale i in. 2007, s. 120-121]. Interakcje dostarczają uczestnikom procesu nauczania-uczenia się informacji o sobie nawzajem. Zbyt mocno odkryte Ja staje się zagrożeniem dla ujawniającej je jednostki. W procesie interakcji ocena gestu Innego (studenta lub nauczyciela) nie może odbywać się bez określonego nastawienia. Turner [2006] pisze, iż „...trudno sobie wyobrazić całkowity brak jakichś z góry przyjętych opinii”. W dalszych fazach procesu interakcji interpretacja ta pogłębia się, a uczestnik tego procesu nie tylko odbiera i interpretuje gest Innego, lecz także rozpoznaje go jako gest, na który jest przygotowany, lub taki, który nie mieści się w antycypowanym zakresie. Oznacza to sytuację, gdy na przykład nauczyciel jest przygotowany na złą odpowiedź studenta, o którym ma przekonanie, że jest słaby i nawet błysk jego intelektu w czasie odpowiedzi przy tablicy zostanie potraktowany jak nie dający się wyjaśnić przypadek wyzwalający zakłopotanie. Nauczyciele mając wiedzę o studentach mogą ją wykorzystywać w interpretacji ich gestów (przekazów werbalnych i niewerbalnych)¹, kierując się „obrazem” osoby, która go wykonuje. Zatem można powiedzieć, że koncepcja studenta (osoby) zarówno determinuje, jak i kreuje interakcję nauczyciel-student, a zdepersonalizowanie gestu jest zjawiskiem rzadko występującym [Turner 2006, s. 272]. W tym kontekście trafne spostrzeżenie formułują autorzy „Komunikacji między ludźmi”, pisząc, że „znaczenie tkwi nie w słowach, lecz w osobach” [Morreale i in. 2007, s. 304], w wyniku czego znacznie łatwiej jest widzieć w kimś jedynie kogoś, kto ma pojedyncze, proste Ja, upraszczając jego wizerunek i interakcję z nim.

O tym, że proces interakcji jest złożony i wielokierunkowy w pełni przekonani są Adams i Galanes [2007]. Autorzy wyrażają to przekonanie w sposób następujący „Nawet jest traktowanie komunikacji jako prostego zdarzenia typu bodziec – reakcja, w którym nic nie może pójść źle” [Adams i Galanes 2007, s. 65]. Uczestnik interakcji

¹ Turner [2006] definiuje gest, jako każde zachowanie, któremu możemy przypisać jakieś znaczenie.

angażuje swoje uczucia, myśli, a określenie, kiedy ich wpływ zakończy się na innych jest właściwie niemożliwe. W tym procesie przeszłość wpływa na teraźniejszość i przyszłość. Specyfika interakcji zakłada również, że każdy jej uczestnik występuje w dwóch rolach jednocześnie – nadawcy i odbiorcy komunikatu – a zatem nie jest ani jedynie nadawcą, ani odbiorcą komunikatu, lecz pełni te role jednocześnie. Taki model świadczy o współzależności nauczyciela i studenta w procesie nauczania-uczenia się. Rozwój badań nad komunikowaniem się ludzi doprowadził do zmiany kierunku z tematyki dotyczącej roli wysyłania i odbioru komunikatów w procesie komunikacyjnym na rzecz tworzenia znaczeń w tym zakresie [Interakcje... 2008, s. 8]. W wyniku tej jakościowej zmiany przyjęto, iż we właściwej komunikacji znaki i ich znaczenia, jakie przesyłają sobie strony komunikujące się, powinny być jak najbardziej zbliżone. Posługiwanie się tym samym systemem znaków przez osoby będące w interakcji umożliwia zaistnienie komunikacji [Nowicka 2000, s. 43-44], a zatem semiotyczna spójność jest koniecznym warunkiem zaistnienia komunikacji. Tworzenie symboli umożliwia człowiekowi oznaczanie za ich pomocą: przedmiotów, zjawisk, uczuć, idei. Jednakże sposób posługiwania się nimi jest uwarunkowany ich interpretacją przez jednostkę. Zatem w wyniku interpretacji znaczeń dokonywanych przez nauczyciela i studentów może zaistnieć właściwa bądź zakłócona komunikacja utrudniająca proces uczenia się. W tym procesie żaden jego uczestnik nie znajduje się poza procesem interakcji, każdy student jest w pewnym stopniu zanurzony w ten proces i w pewnej części z niego wyłączony. Każde zdarzenie komunikacyjne zawiera wiele komunikatów, które raz zakomunikowane stają się częścią grupy i nie mogą zostać wycofane, a grupowa komunikacja tworzy większe i bardziej złożone elementy procesu komunikacyjnego.

OBSZAR I UWARUNKOWANIA INTERAKCJI NAUCZYCIEL-STUDENT

Kontakty studentów z nauczycielami przyjmują charakter interakcji zarówno formalnych, jak i nieformalnych i występują nieustannie w funkcjonowaniu takiej grupy. W pierwszym przypadku chodzi o realizację celów grupy, drugi aspekt relacji jest związany z kontaktami towarzyskimi. Gerald L. Wilson [Oyster 2002, s. 47] wyróżnia kilka typów interakcji zachodzących w małych grupach. Autor określa je jako spotkania grupowe, które:

- służą wymianie informacji, to znaczy, że mają one charakter spotkań, w czasie których jest wyjaśniany określony problem; spotkania tego typu odbywają się regularnie, mają przyjęte procedury i określony porządek,
- służą podejmowaniu decyzji, na przykład dotyczącej wyboru władz samorządu,
- towarzyszą szczególnym wydarzeniom i mają specyficzny charakter; w czasie ich przebiegu może także dokonywać się wymiana informacji oraz podejmowanie decyzji.

Każdy z powyższych typów jest realizowany w toku studiowania, jednakże najszerzej wydaje się być reprezentowany punkt pierwszy, choć i tutaj możemy mówić o pewnym jakościowym przechyleniu na stronę kadry naukowo-dydaktycznej.

Funkcją powszechnie realizowanej zasady menadżeryzmu w edukacji mającej – co należy z ubolewaniem zaakcentować – negatywne konsekwencje w jakości kształcenia (również w kształceniu studentów) jest tworzenie zbyt licznych grup studentów w wyż-

szych uczelniach. Należy zatem zauważyć, że nie bez znaczenia na przebieg interakcji w grupie (także w studenckiej) ma jej liczebność. Zbyt liczna grupa poważnie ogranicza wystąpienie interakcji z wszystkimi jej członkami, przez co stają się one nieprawdziwe i niepełne. Implikacją tego typu sytuacji jest spadek zaangażowania studentów w proces uczenia się, zamiast wspólnego rozwiązywania problemów edukacja taka, polega jedynie na wspólnym przebywaniu studentów i nauczyciela, słuchaniu bez włączania się w dyskusję.

Człowiek w życiu codziennym jest uczestnikiem dużej liczby zróżnicowanych interakcji będąc członkiem wielu grup społecznych, rodziny, zespołu pracowników, grupy przyjaciół i znajomych czy grupy studenckiej. Formalny charakter grupy studenckiej oraz jej cele sprawiają, że studenci i nauczyciele uczestniczą na co dzień w ogromnej liczbie wzajemnych interakcji o szczególnym znaczeniu, gdyż mają one charakter interakcji pedagogicznych. Oddziałują one zarówno na jednostkę, jak i grupę, obejmując wszystkich jej członków, dlatego należy zadbać o to, aby ich przebieg nie zakłócał procesu nauczania-uczenia się. Interakcje edukacyjne i komunikacyjne determinują efektywność grupy i poziom zadowolenia z uczestnictwa w niej. W tym celu rolą nauczyciela jest stworzenie sprzyjających warunków do wzajemnego komunikowania się i niezakłóconego przepływu informacji pomiędzy jej członkami [Szmatka 2007, s. 206]. Badania dowodzą, że w ciągu godzinnych zajęć ma miejsce nawet 100 interakcji, a przeważają wśród nich te, które pełnią funkcje dydaktyczne [Mika 1987, s. 36]. Również z badań przeprowadzonych na tym polu przez Philipa Jacksona i Henriette Lahaderne, a także Johna Duthie wynika, że w trakcie wspólnych zajęć edukacyjnych ma miejsce bardzo duża liczba wzajemnych interakcji. Ich liczba może sięgać 300-400 w ciągu jednej godziny [Janowski 1995, s. 102]. Zatem stworzenie przez nauczyciela warunków dla właściwych interakcji zapewni studentom poczucie bezpieczeństwa i wyeliminuje wśród nich wykorzystywanie energii dla obrony własnego Ja, spożytkowując ją na rozwiązanie naukowych problemów. Na poziom interakcji mogą także wpływać emocje, jakie pojawiają się w relacjach student-nauczyciel. Pozytywnych emocji doświadczać będziemy w wyniku osiągania subiektywnie ważnych celów lub oczekiwań, natomiast negatywnych, gdy nie potrafimy osiągnąć lub spełnić tych oczekiwań. Oba typy emocji, pozytywne i negatywne, mogą regulować zachowaniem jednostki, mogą pełnić funkcję adaptacyjną. Pozytywne doświadczenia studentów będą wpływać pobudzająco na proces uczenia się, podczas gdy negatywne będą utrudniać uzyskanie odpowiedniego poziomu motywacji, twórczości czy procesów poznawczych. Z badań Riki Hosotani i Kyoko Imai-Matsumara na temat obserwowanej ekspresji emocjonalnej wśród nauczycieli w interakcjach ze studentami wynika, że najczęściej pojawiające się emocje pozytywne wśród nauczycieli, to radość, natomiast dominującą emocją negatywną jest gniew [Husotani i Matsumara 2011]. Na pojawianie się emocji ma wpływ w głównej mierze proces uczenia się wychowanków i ich osiągnięcia, a także problemy z dyscypliną. Nauczyciele odczuwają gniew, gdy studenci nie przestrzegają instrukcji, nie pracują starannie, nie dbają o kolegów czy angażują się w niebezpieczne działania, a ponadto doświadczają smutku w wyniku odczucia, że studenci uczą się nie wykorzystując własnego potencjału. Emocje, jakich doznają nauczyciele na zajęciach zależą zatem, według Sutttona [2007], od takich właściwości, jak: ocena sytuacji w grupie studentów, osobistych celów, własnych zasobów oraz doświadczeń. Na ocenę wyżej wymienionych właściwości ma także wpływ wiara w ideał nauczyciela promowany jako efekt społecznych oczekiwań, czyli bycie przygotowanym i reagowa-

nie efektywnie na wszelkie problemy z dyscypliną, motywowanie studentów do pracy, ponoszenie odpowiedzialności za osiągnięcia studentów [Prosen i in. 2013, s. 76-77]. Okazuje się, że te same sytuacje mogą być postrzegane w różnorodny sposób, stąd mogą one wyzwać inne emocje u nauczycieli. Stanowi to poważny problem w kształtowaniu właściwych interakcji nauczyciel-student. Stąd istnieje konieczność rozwoju umiejętności regulowania zarówno negatywnych, jak i pozytywnych emocji, dzięki czemu proces interakcji będzie miał dobry wpływ na proces nauczania-uczenia się.

PODSUMOWANIE

Interakcyjny aspekt relacji student-nauczyciel nakazuje zaakceptować pogląd, że wzajemne oddziaływanie w toku studiowania jest nieuniknione. W procesie tym każdy uczestnik przyjmuje jednocześnie rolę nadawcy i odbiorcy informacji. Role nauczyciela i studenta zachodzą na siebie tracąc wyraźne granice oddzielające i odróżniające ich zakres i funkcje. Takie ujęcie procesu komunikowania się sprawia, że proces nauczania-uczenia się staje się procesem otwartym, złożonym i wielokierunkowym. Wypełnieniu znaczeniami ulega także przestrzeń pomiędzy podmiotami tego procesu. Szczególnej wagi nabiera proces nadawania znaczeń tym samym komunikatom przez uczestników interakcji. Różnorodność ich interpretacji stanowi zagrożenie dla prawidłowego przebiegu procesu interakcyjnego. Chodzi zatem o wyjście poza własny kod znaczeń i nabywanie umiejętności pozwalających rozumieć to, jak inni nadają znaczenia swoim komunikatom.

Refleksja nad procesem interakcji student-nauczyciel i uznanie jego kluczowej roli w osiąganiu sukcesu przez studentów powinna skłonić wszystkich, którzy organizują proces nauczania-uczenia się, do podjęcia działań zmierzających w kierunku tworzenia nowych warunków wzajemnej wymiany, których realnym wyrazem mogą być wszelkie przejawy dążenia do zrozumienia oczekiwań innych ludzi. W procesie komunikacji nauczyciel-student istotne znaczenie ma również fakt pojawiania się różnorodnych emocji – pozytywnych i negatywnych. Wiedza nauczycieli o czynnikach determinujących ich powstawanie może w dużej mierze przyczynić się do sprawowania nad nimi lepszej kontroli, a w konsekwencji wykreowania komunikacji, która w sposób niezakłócony będzie towarzyszyć interakcjom nauczyciel-student, wzmacniając znacząco uczenie się obydwu stron procesu kształcenia. Wielostronny charakter procesu komunikacji w kontekście edukacyjnym wymaga, aby nie tylko studenci nabyli wiedzę i umiejętności z tego zakresu, lecz także nauczyciele stale uzupełniali swoje doświadczenia w tym względzie uczestnicząc w wykładach, warsztatach czy seminariach poświęconych tym problemom.

LITERATURA

- Adams K., Galanes G.J., 2007. Komunikacja w grupach. PWN, Warszawa.
Adler R.B., Rosenfeld L.B., Proctor R.F. II, 2011. Relacje interpersonalne. Proces porozumiewania się. Rebis, Poznań.
Habermas J., 1999. Teoria działania komunikacyjnego. PWN, Warszawa.

- Hosotani R., Imai-Matsumara K., 2011. Emotional experience, expressio, and regulation of high-quality Japanese elementary school teachers. *Teach. Teach. Educ.* 6, 27, 1039-1048.
- Interakcje komunikacyjne w edukacji z perspektywy sytuacyjności i kontekstowości znaczeń. 2008. Red. A. Błachnio, M. Drzewowski, M. Schneider, W. Maliszewski. Wyd. Adam Marszałek, Toruń.
- Janowski A., 1995. *Uczeń w teatrze życia szkolnego*. WSiP, Warszawa.
- Mika S., 1987. *Psychologia społeczna dla nauczycieli*. WSiP, Warszawa.
- Morreale S.P., Spitzberg B.H., Barge J.K., 2007. *Komunikacja między ludźmi*. PWN, Warszawa.
- Nowicka M., 2000. *Sprawność komunikacyjna dzieci w interakcjach szkolnych*. Wyd. Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn.
- Oyster C.K., 2002. *Grupy*. Zysk i S-ka, Poznań.
- Prosen S., Smrtnik Vitulić H., Poljšak Škraban O., 2003. Observing teachers' emotional expression in their interaction with students. *The New Educ. Rev.* 1, 31, 76-84.
- Retter H., 2005. *Komunikacja codzienna w pedagogice*. Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk.
- Sutton R.E., 2007. Teachers' Anger, Frustration, and Self-Regulation. W: *Emotion in Education*. Eds P.A. Schuts, R. Pekrun. Elsevier Inc., USA, 259-274.
- Szmatka J., 2007. *Małe struktury społeczne*. PWN, Warszawa.
- Turner R.H., 2006. Koncepcja siebie w interakcji społecznej. W: *Współczesne teorie socjologiczne*. Red. A. Jasińska-Kania, L.M. Nijakowski, J. Szacki, M. Ziółkowski. Wyd. Nauk. Scholar, Warszawa.